

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 2 2016 | ÅRGÅNG 20

Bokförlaget THALES

CARL-HENRIC GRENHOLM *Etisk teori: kritik av moralen*, Lund: Studentlitteratur 2014

ENLIGT CARL-HENRIC GRENHOLM är etiken en vetenskaplig disciplin som har moralen som sitt undersökningsobjekt. Inom etiken ägnar vi oss åt att tänka kritiskt kring moralen och att problematisera och ifrågasätta sådana uppfattningar som ingår i den rådande moralen. Uppgiften för etiken är enligt Grenholm tredelad. För det första så kan etiken beskriva de skilda moraluppfattningar som råder i samhället och försöka klargöra de argument som anförs för och emot olika normativa etiska positioner (deskriptiv etik). För det andra så kan etiken föreslå och utveckla vad Grenholm kallar för »moraliska modeller» som kan utgöra mer genomtänkta alternativ till de förhärskande moraluppfattningarna i samhället (normativ etik). Sådana modeller kan till exempel ta formen av generella kriterier på en moraliskt riktig handling eller på vad som kännetecknar en moraliskt god människa. Slutligen, för det tredje, så kan etiken ge normativa svar på mer avgränsade, konkreta moraliska problem (tillämpad eller praktisk etik). Vid sidan av etiken står det som Grenholm kallar för »etisk teori» som motsvarar det område av filosofin som vanligen benämns »metaetik». Med etiska teorier menar Grenholm filosofiska teorier som ger oss sammanhängande svar på tre centrala problem som Grenholm benämner det kunskapsteoretiska, det semantiska och det ontologiska problemet. Det kunskapsteoretiska problemet handlar om hur moraliska omdömen kan berättigas, det semantiska problemet rör moralspråkets funktion och det ontologiska problemet är huruvida moraliska värden har en självständig existens. Grenholm tar upp och diskuterar olika svar på dessa frågeställningar inklusive hans egen etiska teori som är en form av etisk konstruktivism. Han är tydlig med sina egna ståndpunkter

redan från början vilket är positivt. I boken lyfts förtjänstfullt även den mer generella frågan om vilka kriterier vi bör använda för att avgöra vilken etisk teori som är att föredra. Någoting som skiljer *Etisk teori* från många andra böcker i ämnet är att Grenholm också lyfter frågan om huruvida och i vilken utsträckning valet av etisk teori är livsåskådningsberoende. Är vi tilltalade av olika ståndpunkter inom etisk teori på grund av att vi har olika verklighetsuppfattning och människosyn? Och till vilken grad skall sådana faktorer tillåtas påverka vårt val av etisk teori? Det är bra att dessa viktiga frågor lyfts men dessvärre tenderar Grenholms diskussion att fokusera lite för snävt på förhållandet mellan etisk teori och kristen tro.

Efter en kort behandling av bokens disposition kommer jag att i denna recension fästa speciell vikt vid Grenholms egen etiska teori. Efter bokens inledande kapitel ägnas ett kapitel vardera åt de icke-deskriptivistiska teorierna emotivismen och preskriptivismen. Emotivismen sätts i ett historiskt perspektiv med speciell vikt fäst vid svenska förespråkare som Axel Hägerström och Ingemar Hedenius. Även välkända internationella tänkare som Alfred Ayer och Charles Stevenson diskuteras. Dessa filosofer kunde med fördel ha diskuterats tillsammans istället för den ene efter den andre då Grenholms diskussion om emotivismen tenderar att bli upprepande och därför något långdragen. Richard Hares preskriptivism diskuteras ingående i kapitel tre. Kapitel fyra ägnas åt G. E. Moores etiska intuitionism och hans kritik av naturalismen. Diskussionen är ofta personcentrerad snarare än ämnescentrerad vilket gör att nyare versioner och vidareutvecklingar av teorierna förbises. Olika former av »teonom etik» är föremål för kritik i kapitel fem. Med teonoma etiska teorier menar Grenholm teorier som på ett eller annat vis menar att berättigandet av moraliska omdömen förutsätter kunskap om guds vilja. Förespråkarna för den typen av teorier får komma till tals vilket de inte alltid får i den filosofiska litteraturen. Även andra teologiskt grundade etiska teorier som inte är teonoma i Grenholms betydelse diskuteras. I kapitel sex diskuteras moralisk realism utifrån främst David Brinks, David

McNaughtons och John McDowells respektive uppfattningar. Alasdair MacIntyre är huvudpersonen i kapitel sju där den etiska kontextualismen diskuteras. Jag kommer att återkomma till denna kunskapsteoretiska ståndpunkt när jag diskuterar Grenholms egen etiska teori då han själv anammar en (modifierad) etisk kontextualism. Kapitel åtta handlar om vilka kriterier vi bör använda oss av för att avgöra om en etisk teori är godtagbar och huruvida dessa kriterier är beroende av livsåskådning. Bokens mest intressanta kapitel är dock de två avslutande där Grenholm för fram sina egna ståndpunkter. Grenholm förordar en konstruktivistisk teori som ser moraliska värden som sociala konstruktioner som formas i ett samspel mellan människor i en kulturell kontext (s. 253). Samtidigt är han icke-deskriptivist och hävdar att moraliska omdömen saknar sanningsvärde (s. 265). Detta menar han dock är förenligt med att rationella skäl kan anföras för och emot att ett moraliskt omdöme är godtagbart men han gör gällande att dessa skäl emellertid alltid är kontextberoende (s. 188). Eftersom kriterierna på etisk rationalitet inte är universella utan präglade av en bestämd social och kulturell kontext så kan inte moraliska omdömen ges den typ av rättfärdigande som skulle krävas för moralisk kunskap (s. 270). I kapitel nio försvaras den etiska konstruktivismen som svar på det ontologiska problemet och i det tionde och sista kapitlet försvaras en etisk kontextualism som svar på det kunskapsteoretiska problemet. Jag vänder mig nu till en diskussion om dessa uppfattningar.

Grenholm förordar en icke-kognitivistisk och icke-deskriptivistisk teori enligt vilken moraliska omdömen framförallt har en preskriptiv funktion. De uttrycker uppmaningar och befallningar och kan därför inte vara sanna eller falska. Grenholms argumentation på denna punkt lutar sig till mycket stor del på Richard Hares och utgår till övervägande del från litteratur som är mer än trettio år gammal. Detta innebär att senare teorier som till exempel Simon Blackburns så kallade kvasi-realism och olika hybridteorier (som går ut på att vi med moraliska omdömen uttrycker både ett icke-kognitivt tillstånd och samtidigt gör anspråk

på att det ligger till på ett eller annat vis moraliskt) inte tas upp för diskussion. Dessa senare teorier tar det moraliska språkets tydligt kognitivistiska utseende på större allvar än de icke-kognitivistiska teorier som Grenholm diskuterar. Moraliska omdömen uttrycks trots allt med hjälp av satser som har indikativ form och vi pratar ofta i termer av att vi tror eller vet att någonting är rätt eller fel. Några invändningar mot icke-kognitivistiska teorier lyfts men ges inte någon ingående diskussion. Allvarliga invändningar mot icke-kognitivistiska teorier såsom det så kallade Frege-Geach problemet diskuteras inte.

Trots att moraliska omdömen enligt Grenholm saknar sanningsvärde så menar han att det är möjligt anföra rationella skäl för och emot giltigheten hos moraliska omdömen. Emellertid menar han att dessa skäl inte är »sådana att de kan godtas oberoende av tid, plats och kultur» (s. 188). Det är inte bara så, menar Grenholm, att olika moraluppfattningar är rådande inom skilda traditioner utan det är dessutom så att »varje tradition har sin egen etiska rationalitet» (ibid.). Hur ska detta sistnämnda påstående tolkas? Grenholm säger att »Det som en person i en tradition uppfattar som ett rationellt skäl för ett moraliskt omdöme godtas inte som ett sådant i en annan tradition» (ibid.). I en tolkning är detta inte särskilt uppseendeväckande. Det råder förmodligen olika uppfattningar om vilka skäl det är rationellt att acceptera. Men vad som *uppfattas* som rationellt är inte samma sak som vad som faktiskt är rationellt. Vilka skäl folk är beredda att godta som rationella är inte nödvändigtvis de skäl som det verkligen är rationellt för dem att godta. Grenholm menar dock att det överhuvudtaget inte finns någonting sådant som ett universellt mänskligt förnuft (s. 278)! Den kunskapsteoretiska relativism gällande moralen som Grenholms kontextualistiska uppfattning medför omöjliggör dock inte en dialog mellan olika traditioner så länge dessa traditioner har några gemensamma uppfattningar om vad som är rationella skäl. Om däremot varje tradition hade sin helt egna förståelse av etisk rationalitet så vore det omöjligt att kritisera andra traditioners moraluppfattningar (s. 279f.).

Med den betydande brasklappen att dessa inte kan göra anspråk

på någon form av universell giltighet så föreslår Grenholm fyra kriterier för godtagbara moraliska omdömen. Enligt det första av dessa kriterier måste ett moraliskt omdöme vara universaliserbart i den betydelsen att det gäller för alla personer och alla liknande handlingar. Grenholm förklarar att det faktum att »skilda sociala och kulturella kontexter förenas med skilda moraluppfattningar och olika förståelser av hur dessa ska berättigas [inte hindrar] att varje moraliskt omdöme gör anspråk på att vara godtagbart i alla skilda sociala och kulturella sammanhang» (s. 275). Det andra kriteriet är att ett moraliskt omdöme som är godtagbart måste vara koherent med personens övriga moraluppfattningar i den meningen att systemet av personens moraluppfattningar inte innehåller några logiska motsägelser. Ett tredje kriterium tar fasta på att vi »i prövningen av moraliska omdömen ska ta hänsyn till våra moraliska erfarenheter» (s. 276). Det fjärde och sista kriteriet på etisk rationalitet går ut på att ett godtagbart moraliskt omdöme inte får »ha ett innehåll som direkt strider mot vad vi i övrigt vet om oss själva och vår omvärld. [...] de moraluppfattningar vi håller oss med ska stämma överens med övriga komponenter i den livsåskådning vi omfattar» (ibid.). Dessa fyra kriterier skall förstås som var för sig nödvändiga och tillsammans tillräckliga villkor för ett godtagbart moraliskt omdöme. Ett problem med detta är att man mycket väl kan tänka sig att två motstridiga moraluppfattningar båda kan uppfylla alla fyra kriterierna. Om så är fallet så kan två personer som omfattar sinsemellan motstridiga moraliska omdömen vara lika berättigade i sina respektive uppfattningar. Kriterierna kan då inte hjälpa oss att upplösa moraliska meningsskiljaktigheter. Grenholm medger att även om »vi kan anföra rationella skäl för att de normativa modeller vi föreslår är berättigade, [så] bör vi vara medvetna om att det i en annan kontext är möjligt att anföra andra typer av skäl för att en annan typ av normativ modell är rimlig» (s. 291). Oron att dessa kriterier är tandlösa består dock om vi inte ens kan utesluta att två motstridiga moralomdömen kan vara lika berättigande *inom en och samma kontext*.

När det gäller det ontologiska problemet så utgår Grenholm från en intressant distinktion mellan positiv och negativ värdeontologi.

En positiv värdeontologi tillskrivs till G.E. Moore och de moraliska realisterna. Grenholm själv bekänner sig till vad han kallar en negativ värdeontologi enligt vilken »det inte finns några objektiva värden som har en självständig existens oberoende av människor» (s. 62). Detta till trots vill han ändå distansera sig från värdenihilismen som hävdar »att det över huvudtaget inte finns några värden, vare sig som egenskap hos det som värderas eller som en mänsklig konstruktion» (s. 63). Argumentet som framförs mot värdenihilismen är att denna syn »tycks strida mot det sätt på vilket vi vanligen använder det moraliska språket» (s. 63). Detta argument är dock föga övertygande mot en värdenihilist som John Mackie som just gör gällande att vi tenderar att tänka och prata som om det finns objektiva moraliska värden men att detta inte utan vidare kan tas till intäkt för att dessa värden verkligen existerar. Enligt Mackies omtalade så kallade misstagsteori gör vi med våra moraliska omdömen anspråk på att beskriva genuina värden men att dessa anspråk aldrig är uppfyllda. Vårt moraliska språk och tänkande innehåller därför enligt teorin ett systematiskt misstag. För en bok med undertiteln *Kritik av moralen* är det överraskande att misstagsteorin – den etiska teori som utgör den kanske djupaste kritiken av moralen – inte omnämns (även om positionen antyds på s. 85 men utan att ges någon nämnvärd diskussion).

Man kan fråga sig vad som egentligen är den betydande skillnaden mellan värdenihilismen och Grenholms egen värdekonstruktivism. Skillnaden kan inte ligga i huruvida det finns några sanna moraliska omdömen då Grenholm menar att moraliska omdömen saknar sanningsvärde. Skillnaden kan heller inte gärna ha att göra med kunskap då Grenholm likt värdenihilister avfärdar möjligheten till moralisk kunskap. Kan skillnaden vara att Grenholm till skillnad från värdenihilisten erkänner att det är möjligt att ge rationella skäl för att ett moraliskt omdöme är godtagbart? Vid en första anblick kan det verka vara så men i slutändan går det nog inte att hitta skillnaden här heller då Grenholm avfärdar möjligheten till några universella kriterier på etisk rationalitet. När värdenihilister förnekar att moraliska omdömen kan underbyggas med rationella skäl så gör de nog oftast det mot bakgrund av universella kriterier

liknande de som vi använder när vi rättfärdigar andra typer av föreställningar, till exempel inom vetenskapen. Grenholm själv påpekar att »Någon konvergens av det slag som eftersträvas inom vetenskapen kan vi inte heller ha ambition att uppnå inom den normativa etiken» (s. 290). Vidare kan man undra vad det är för vits med att insistera på att moraliska värden existerar som sociala konstruktioner om – i kraft av Grenholms icke-deskriptivistiska semantiska teori – våra moraliska omdömen ändå inte gör anspråk på att beskriva dessa värden och deras existens inte är tillräcklig för varken etisk sanning, etisk kunskap eller någon form av objektivt rättfärdigande av moraliska omdömen motsvarande det vi förväntar oss inom vetenskapen.

Ett allmänt problem med Grenholms resonemang är enligt mig att han inte skiljer tillräckligt tydligt mellan tesen att våra normer och värderingar är socialt och kulturellt betingade och tesen att värde och normativitet som sådant är en social konstruktion. Att våra åsikter om vad som är värdefullt eller om hur människor bör leva är socialt och kulturellt betingade är en sak men att vad som faktiskt är värdefullt och hur vi faktiskt bör leva skulle vara socialt konstruerat är någonting helt annat. Även en misstagsteoretiker och till och med en moralisk realist skulle kunna hålla med om att våra normer och värderingar formas i en social och kulturell kontext men de skulle förneka att värden är socialt konstruerade. Grenholm säger att »Moralen är en social institution, och dess funktion tycks vara att ge anvisningar för samlevnaden inom en social gemenskap» (s. 170). Detta låter mycket rimligt som en deskriptiv etisk position men när vi går vidare och ställer oss normativa frågor om huruvida människor *bör* rätta sig efter vissa anvisningar för social samlevnad så verkar vi vara ute efter en helt annan typ av svar. Frågan är dock om inte en syn på värden som socialt konstruerade underminerar sådana normativa funderingar.

När Grenholm redogör för sin tes att värden är sociala konstruktioner så använder han sig av en analogi med så kallade »institutionella fakta» såsom fakta om pengar och universitet. Moraliska värden liknas vid pengar och universitet i den bemärkelsen att de är konstruerade av människor. Jag finner

analogier av detta slag otillfredsställande eftersom existensen av pengar och universitet inte är problematiska på samma sätt som existensen av värden. Vad som är problematiskt med moraliska värden är deras inneboende normativitet. När någon ställer sig frågor om huruvida det är rätt eller fel att äta kött eller om det är moraliskt acceptabelt att bedriva forskning på stamceller så tycks hon inte vara ute efter ett institutionellt eller socialt faktum utan någonting mer – hon vill få reda på hur det ligger till moraliskt sett. Moralen tycks vidare ha förmågan att *förpliktiga* oss till att handla eller leva på det ena eller det andra viset. Att säga att detta förpliktiggande är en social konstruktion är nog i mångas öron att likställa med att det egentligen inte finns alls, att moralens normativa auktoritet är en *illusion*. Grenholm lyckas enligt mig inte göra reda för hur värden som existerar endast som sociala konstruktioner kan besitta den normativa auktoritet som vi oftast tänker oss att moralen har. Grenholm är medveten om svårigheten vilket framgår av att han tidigare i boken (s. 175) inkluderar följande citat av William Schweiker:

Intuitively, we sense that moral claims are binding on us outside of our subjective wants and desires, and this sense of what is obligatory [...] is difficult to explain on the grounds of constructivist or emotivist theories.

Jag kan dock inte se hur Grenholm på ett adekvat sätt har bemött denna oro.

Kanske är problemet jag just diskuterat speciellt allvarligt för just en *social* konstruktivism i kontrast till en typ av värdekonstruktivism som säger att värden skapas av den enskilde *individen*. Grenholm kontrasterar sin egen uppfattning mot en sådan individualistisk värdekonstruktivism och insisterar att värden skapas i ett samspel människor emellan. Problemet jag åsyftar här är att det är svårt att se varför den enskilde individen måste rätta sig efter de värden som skapats i hennes kulturella kontext i de fall där dessa värden står i strid med individens egna värderingar och intressen. Hur kan de värden som skapats i min kultur ha någon normativ auktoritet över mig om jag inte själv delar min kulturs värderingar? Hur kan

något som skapats i ett socialt samspel mellan människor vara moraliskt förpliktigande för den enskilde? Om vi däremot skulle medge att individen inte är förpliktigad att leva efter dessa värden så kan vi fråga oss om det verkligen är *moral* vi pratar om.

Sammanfattningsvis kan sägas att även om jag finner Grenholms svar på de semantiska, ontologiska och kunskapsteoretiska problemen otillfredsställande så håller jag med Grenholm om att dessa är de tre centrala frågeställningarna inom etisk teori och i filosofin är frågorna ofta viktigare än svaren. Det inledande kapitlet utgör en god ingång till dessa frågeställningar och de efterföljande fem kapitlen täcker in mycket av det en nybörjarstudent i etik bör känna till även om det inte tillförs mycket nytt. De tre sista kapitlen i boken väcker många intressanta och viktiga frågor varav flera alltför ofta förbises i filosofiska diskussioner om etik.

→

Fritz-Anton Fritzson